

ARCHEOLOGISCHE OPGRAVING

BRUGGE

SINT-SALVATORKATHEDRAAL

(prov. WEST-VLAANDEREN)

BASISRAPPORT

Monument
Vandekerckhove

Auteur: Bert HEYVAERT
Redactie: Tina BRUYNINCKX

Monument Vandekerckhove nv
Oostrozebekestraat 54
8770 INGELMUNSTER

Afdeling Archeologie
Rapport 2018/02

Afbeelding op schutblad: Zicht op werkput 1, vlak 2.

0. ADMINISTRATIEVE GEGEVENS

Opgraving ☒		Prospectie ☐	
Vergunningsnummer: 2016/277			
Datum aanvraag: 15/06/2016			
Naam aanvrager: HEYVAERT Bert			
Naam site: Brugge, Sint-Salvorkathedraal			
Naam aanvrager metaaldetectie: HEYVAERT Bert			
Vergunningsnummer metaaldetectie: 2016/277 (2)			
Opdrachtgever:		Provincie West-Vlaanderen Abdijbekestraat 9 8200 Sint-Andries	
Uitvoerder:		Monument Vandekerckhove nv Oostrozebekestraat 54 8770 Ingelmunster	
Bevoegde Vlaamse overheid:		Jessica Vandeveld (erfgoedconsulent, Onroerend Erfgoed West-Vlaanderen)	
Bevoegde Intergemeentelijke Archeologische Dienst:		Raakvlak	
Projectleider:		Bart Bartholomieux	
Leidinggevend archeoloog:		Bert Heyvaert	
Archeologisch team:		Christof Vanhoutte	
Plannen:		Bert Heyvaert	
Conservatie:		/	
Materiaaltekeningen:		/	
Start veldwerk:		06/07/2016	
Einde veldwerk:		10/08/2016	
Wetenschappelijke begeleiding:		/	
Projectcode:		BRSI16	
Provincie:		West-Vlaanderen	
Gemeente:		Brugge	
Deelgemeente:		Brugge	
Plaats:		Brugge, Sint-Salvorkerkhof	
Lambertcoördinaten:		69770,94m - 211239,48m; 69 794,20 m - 211 192,00 m; 69 871,22 m - 211 225,96 m; 69 858,40 m - 211 270,29 m	
Kadastrale gegevens:		Brugge, Afdeling 3, Sectie C, Perceel 1221/00C000.	
Beheer opgravingsdata:		Monument Vandekerckhove nv Oostrozebekestraat 54 8770 Ingelmunster	
Beheer vondsten:		Provincie West-Vlaanderen Abdijbekestraat 9 8200 Sint-Andries	
Titel:		Archeologische prospectie Brugge Sint-Salvorkathedraal (prov. West-Vlaanderen). Basisrapport.	
Rapportnummer:		2018/02	
Contact:		info@monument.be; T: +32 51 31 60 80	

© Monument Vandekerckhove nv, Oostrozebekestraat 54, 8770 Ingelmunster. Figuren: Monument Vandekerckhove nv, tenzij anders vermeld. Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze ook, zonder voorafgaandelijke schriftelijke toestemming van de uitgever.

1. INHOUDSTAFEL

0. ADMINISTRATIEVE GEGEVENS.....	2
1. INHOUDSTAFEL	3
2. INLEIDING	5
3. SITUERING	7
4. HISTORISCHE EN ARCHEOLOGISCHE VOORKENNIS.....	9
4.1. BRUGGE – HISTORISCHE INFORMATIE	9
4.2. SINT-SALVATORKATHEDRAAL	12
4.2.1. <i>Historische informatie</i>	12
4.2.1.1. Algemeen.....	12
4.2.1.2. Historische situering van de werkputten.....	12
4.2.2. <i>Archeologische informatie</i>	13
4.2.2.1. Algemeen.....	13
4.2.2.2. Archeologische situering van de werkputten.....	14
5. ONDERZOEKSMETHODE.....	17
5.1. ALGEMEEN.....	17
5.1.1. <i>Vraagstelling</i>	17
5.1.2. <i>Randvoorwaarden</i>	17
5.1.3. <i>Raadpleging specialisten</i>	18
5.2. BESCHRIJVING	19
5.2.1. <i>Vorbereiding</i>	19
5.2.2. <i>Veldwerk</i>	19
5.2.3. <i>Vondstverwerking en rapportage</i>	20
6. BESCHRIJVING VAN DE AANGETROFFEN SPOREN	21
6.1. WERKPUT 1 (ZIE BIJLAGE 2).....	21
6.2. WERKPUT 2 (ZIE BIJLAGE 2).....	26
7. DATERING EN INTERPRETATIE VAN DE VINDPLAATS	29
7.1. ALGEMEEN.....	29
7.2. EVALUATIE VAN DE ONDERZOEKSVRAGEN	31
8. VOORSTEL VOOR VERDER ONDERZOEK	33
9. SYNTHESE	35
10. LITERATUUR	37
11. BIJLAGEN	39

2. INLEIDING

In het kader van de restauratie van de Sint-Salvorkathedraal te Brugge (provincie West-Vlaanderen) voerde een team van Monument Vandekerckhove nv op 6 en 7 juli en op 10 augustus 2016 een archeologische opgraving uit op het terrein. Opdrachtgever voor het onderzoek was de provincie West-Vlaanderen. Het orgel van de St-Salvatorskathedraal wordt gerestaureerd en verplaatst. Voor de bevestiging van het orgel op zijn nieuwe locatie dienen funderingen te worden gegraven voor twee steunpalen en een toegangstrap. Aangezien de geplande ingrepen zullen gepaard gaan met een verstoring van de bodem adviseerde Onroerend Erfgoed een archeologische opgraving, teneinde te vermijden dat waardevol archeologisch onderzoek ongedocumenteerd verloren zou gaan. Het karakter van de site schept immers een zeer grote archeologische verwachting. Het onderzoek werd uitgevoerd volgens de bijzondere voorwaarden opgesteld door het agentschap Onroerend Erfgoed.

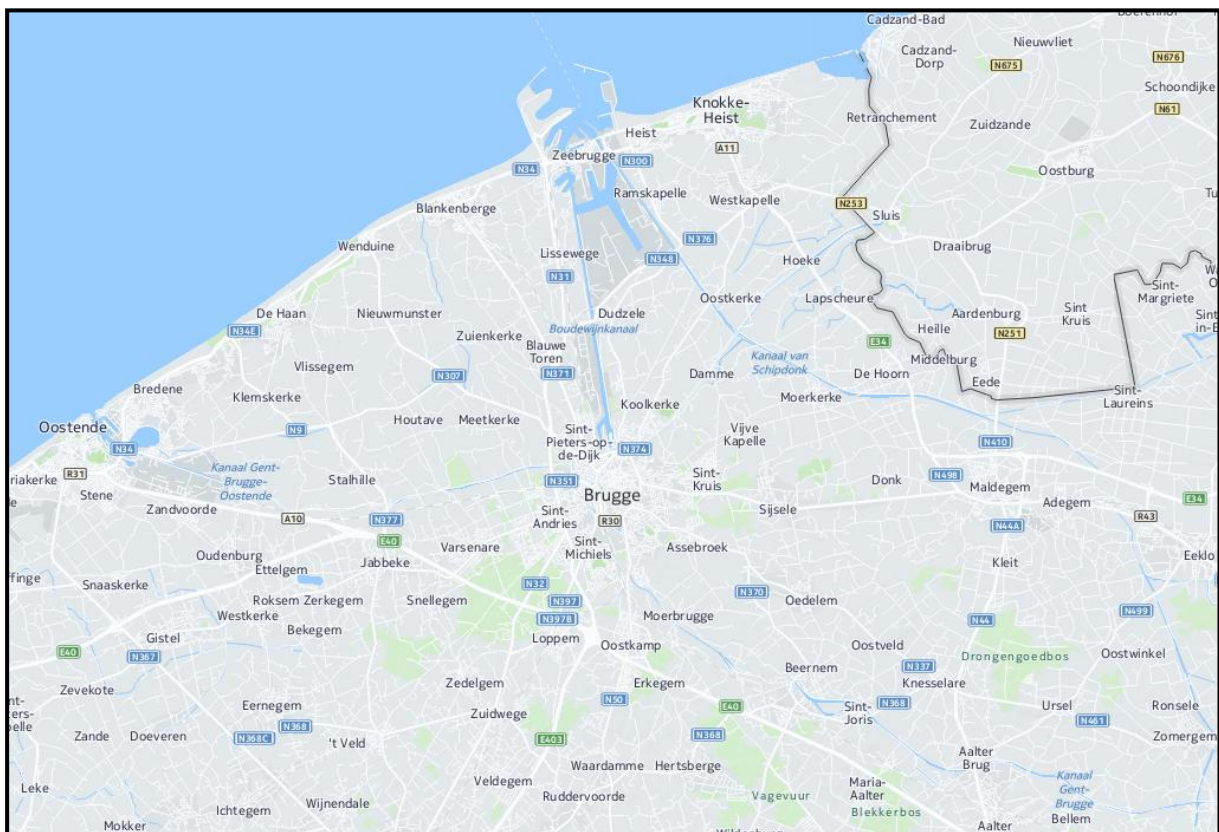
In dit basisrapport worden de resultaten van het archeologisch onderzoek voorgesteld. In enkele inleidende hoofdstukken worden de geografische, bodemkundige, historische en archeologische situering van het terrein toegelicht, alsook de impact van de werken en de gebruikte methodologie bij het onderzoek. Vervolgens worden de resultaten besproken en wordt een interpretatie gegeven aan de aangetroffen sporen en vondsten. Als besluit volgt een synthese van de resultaten met aanbevelingen voor eventuele verdere onderzoeksdaden. Het geheel wordt verduidelijkt door middel van kaarten en foto's. Als bijlage zijn de gedigitaliseerde overzichtsplannen opgenomen. Bij het rapport hoort een USB-kaart met daarop de plannen en de digitale versie van deze tekst. De diverse inventarislijsten en alle foto's worden ter beschikking gesteld via een link naar een externe webruimte.

Langs deze weg wordt eveneens dank betuigd aan volgende personen en instanties die zorgden voor een aangename samenwerking en bijdroegen tot het vlotte verloop van het onderzoek: Stefan Decraemer en Frederik Roelens (Raakvlak), Jessica Vandeveld (Onroerend Erfgoed), Timothy Messiaen (Monument Vandekerckhove NV) en Mathieu d'Anvers (LMS Vermeersch).

3. SITUERING

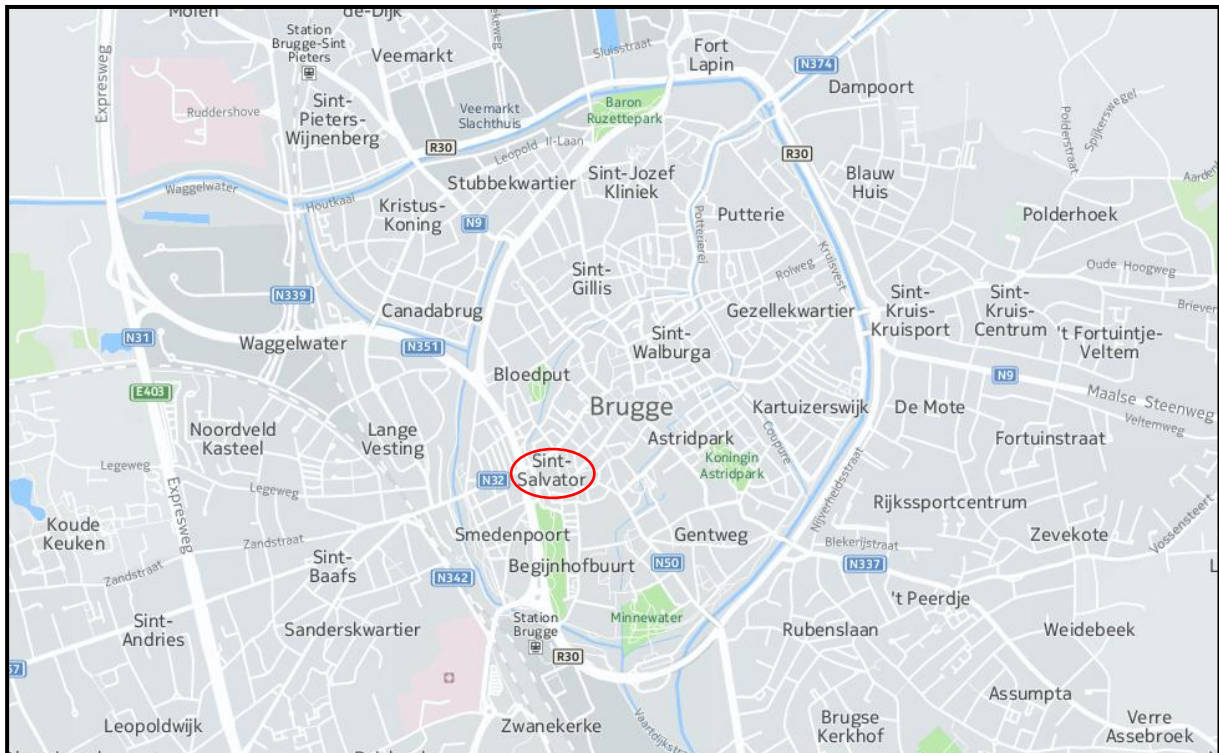
Brugge bevindt zich in het noordwesten van de provincie West-Vlaanderen, niet ver van de Nederlandse grens en de Noordzee (zie figuur 1). Het grondgebied van de stad omvat zo'n 138km². De Brugse binnenstad, erkend als Unesco werelderfgoed, is zo'n 4,3km² groot.¹ Het onderzoeksgebied bevindt zich langs de Steenstraat, in het zuidwesten van dit historisch centrum (zie figuren 2 en 3). Het terrein tussen de Steenstraat en het Sint-Salvatorkerkhof kent een opvallend reliëf met een daling van bijna 2m over een afstand van 75m in zuidoostelijke richting. Rondom de kathedraal ligt het maaiveld tussen +8,5 en +7,5m TAW.

Bodemkundig bevindt Brugge zich in de zandsteek, aan de overgang naar de Polders. Het onderzoeksgebied zelf is niet gekarteerd en staat geklassificeerd als bebouwde zone.

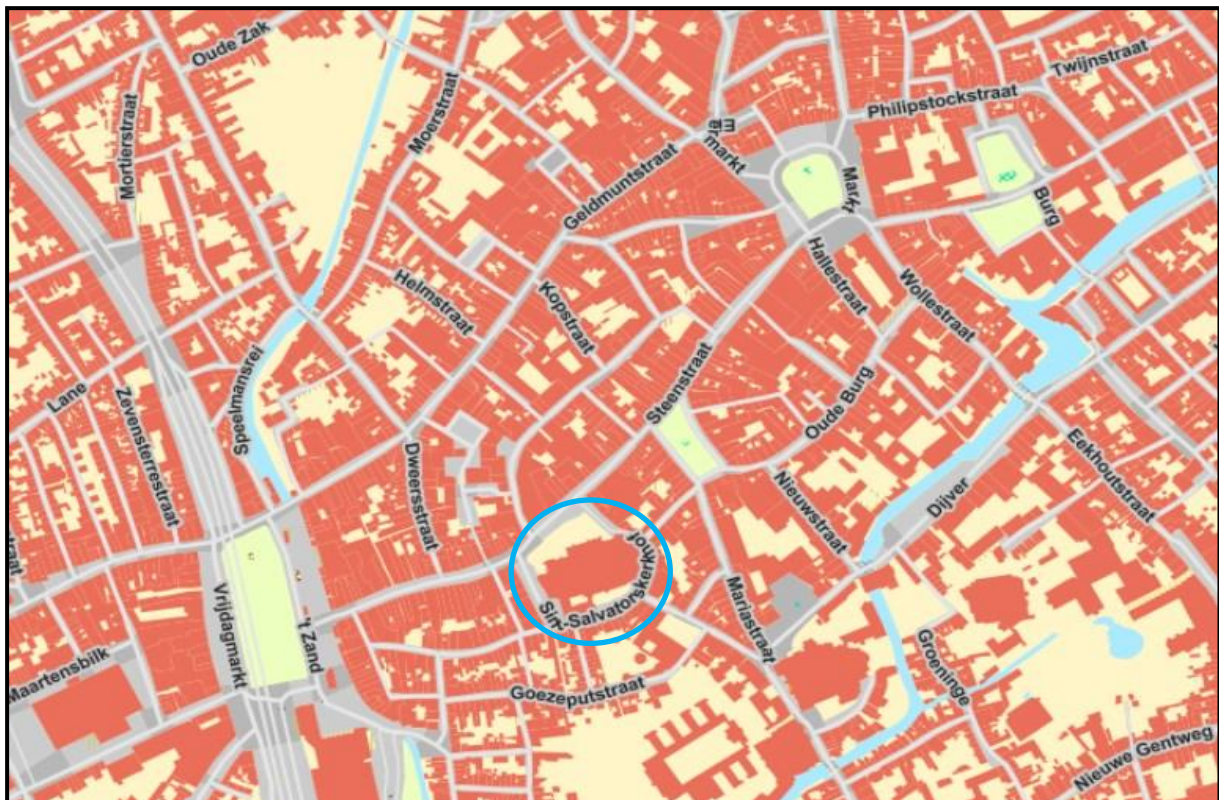

Figuur 1: Algemene situering van Brugge in het noordwesten van de provincie West-Vlaanderen (© www.geopunt.be).

¹ <https://nl.wikipedia.org/wiki/Brugge>

Figuur 2: Aanduiding van het onderzoeksgebied. De site bevindt zich in het zuidwesten van de Brugse binnenstad (© www.geopunt.be).

Figuur 3: Detail uit het Grootchalig referentiebestand (GRB) met aanduiding van de Sint-Salvator kathedraal (© www.geopunt.be).

4. HISTORISCHE EN ARCHEOLOGISCHE VOORKENNIS

4.1. Brugge – historische informatie²

Op verschillende plaatsen in Brugge werden er Gallo-Romeinse vondsten gedaan. Wellicht was het toen reeds mogelijk om de plaats per boot vanop zee te bereiken. De locatie was in deze periode in ieder geval reeds een gunstige vestigingsplaats voor handel over zee. Circa 270 drongen de Germanen van over zee het kustgebied binnen. Dit en het opnieuw overspoelen van de kustvlakte leidde vermoedelijk tot het verdwijnen van de Romeinse aanwezigheid.

Onder de Franken behoorde het latere Brugge tot ten minste twee verschillende *pagi*. Deze tweeledigheid blijkt ook uit de ontstaansgeschiedenis van de oudste stadskerken Sint-Salvator en Onze-Lieve-Vrouw, respectievelijk gesticht circa 850 en 875 vanuit de rurale moederparochies Snellegem en Sijsele. Het Frankische rijk werd verdeeld in drie *pagi*, met name *pagus Flandrensis*, *pagus Rodanansis* en de *pagus Mempiscus*. Brugge, gelegen in de oostelijke uithoek op het punt waar de drie *pagi* elkaar raken, stond rechtstreeks in verbinding met de open zee en oefende de functie uit van handelsnederzetting.

In de 9de eeuw werd een kustverdediging tegen de Noormannen uitgebouwd. Daarom werd er in Brugge een eerste burcht opgericht. Deze kreeg in de 10de eeuw stenen muren die een gebied van 1,5ha ontsloten waarin ook een kerk werd opgenomen. Ten noorden van de burcht ontwikkelde zich het stadsdeel, dat omwille van zijn vorm soms met de naam "grote vierkant" wordt aangeduid. Aan weerszijden van de as gevormd door de baan Oudenburg-Aardenburg was bewoning te lokaliseren. Het eigenlijke zwaartepunt van de bewoning en de locatie van de handelaars was te situeren ten westen van de Burg. De verdere 11de-eeuwse ontwikkeling van de stad gebeurde in functie van de landhandel.

In de 12de en 13de eeuw ontwikkelde Brugge zich tot een ware handelsmetropool. Brugge onderscheidde zich met een stadsmuur, een eigen stadskeure en een college van schepenen van het omliggende platteland. Door de stormvloed van oktober 1134 ontstonden er enkele geulen, waarvan de belangrijkste in zuidwestelijke richting liep tot voorbij het latere Damme. De vorming van het Zwin zorgde voor een betere toegankelijkheid via de zee. Brugge groeide hierdoor uit tot een belangrijke West-

² Algemeen overzicht naar <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/dibe/geheel/21224>

Europese handelsmetropool en oefende een grote aantrekkingskracht uit dankzij haar gevestigde faam als exportcentrum van het Vlaamse laken. Reeds vóór de vorming van het Zwin was er een aanzienlijke import van Engelse wol. Brugge was een verdeelcentrum van grondstoffen naar Gent, leper en andere textielcentra in het graafschap.

De sterke bevolkingsaangroei leidde tot een noordoostelijke stadsuitbreiding. Buiten de eerste omwalling ontstonden nieuwe wijken. In 1275 werd het stadsareaal aanzienlijk uitgebreid. In 1297 werd gestart met de bouw van de tweede stadsomwalling. Het omwalde gebied kwam overeen met het stadsareaal binnen de huidige vesten. Brugge kende als handelscentrum haar grootste bloei tussen 1280 en 1480. Niettegenstaande de bloei als Europees handelscentrum werd de 14de eeuw gekenmerkt door sociale en politieke onrusten. Brugge steunde de Vlaamse Opstand (1323-1328) tegen Frankrijk. Hierdoor werden zware geldboeten opgelegd. De stad ondervond ook de gevolgen van de stilgelegde woluitvoer tijdens het voorspel van de Honderdjarige Oorlog (1337-1453). Na de regeerperiode van Lodewijk van Male (1346-1384) trad onder Filips de Stoute (1384-1404) een periode van stabiliteit in, alleen verstoord door weveropstanden in 1387 en 1391.

De politieke rol van Brugge in Vlaanderen nam onder de Bourgondiërs af door de opkomst van de kasselrij het "Brugse Vrije". Als grootste en rijkste Vlaamse plattelandsdistrict verwierf het een plaats in de Vlaamse overlegstructuren. Tijdens de Bourgondische periode heerste een ware bouwwoede. Waarschijnlijk bouwden ambachten vanaf de 15de eeuw eigen huizen waar ze hun bestuursvergaderingen konden houden en hun archief bewaren.

Vanaf 1480 kondigde zich een crisissituatie aan. Aan de basis lagen de achteruitgang van de lakenindustrie, de strenge handelsreglementering, de concurrentie van de snelgroeierende handelsmetropool Antwerpen en de politieke omstandigheden. Onder het bewind van Maximiliaan van Oostenrijk (1493-1519) kreeg Brugge zware klappen: het Zwin was gedurende tien jaar niet meer toegankelijk door een opgelegde blokkade en de vreemde naties moesten op bevel van Maximiliaan de stad verlaten. Door de aanvoer van Spaanse wol viel de buitenlandse handel niet volledig stil. In 1494 vroegen de Bruggelingen aan Maximiliaan om de hoge staatsschulden te herzien.

Om de vroegere welvaart te herwinnen deed Brugge een beroep op Keizer Karel tijdens zijn regeringsjaren 1515-1555. Nieuwe inspanningen trachten de verzanding van het Zwin tegen te gaan na de mislukte pogingen in de 14de en 15de eeuw. Niettegenstaande

de vele inspanningen viel de handel via het Zwin stil door de Opstand van de Nederlanden (1566-1648). Hierdoor werd het laatste kwart van de 16de eeuw gekenmerkt door oorlog en economische crisis. De calvinisten slaagden er in de jonge bisschopstad in te nemen en van 1578 tot 1584 namen ze er het kerkelijk en burgerlijk bestuur waar. Van een bloeiende handelsstad was nu geen sprake meer.

Vanaf 1614 werd de tweede omwalling tijdens het Twaalfjarig Bestand onder Spaans bewind omgevormd tot een gebastioneerde vesting. Circa 1620 telde de stad binnen de vesten 27 000 inwoners. Nieuwe haveninfrastructuur zorgde voor economische groei. Deze nieuwe impuls bracht een bevolkingstoename met zich mee: het inwonersaantal steeg tot 38 000. Tijdens het Oostenrijkse bewind kende de stad een economische heropbloei. Onder het Franse bewind werd Brugge de hoofdplaats van het Leie-departement.

Bestuurlijk werd Brugge met de onafhankelijkheid van België de hoofdstad van de provincie West-Vlaanderen. Op economische vlak echter was de 19de eeuw voor Brugge een dieptepunt. Een bescheiden industrialisatie deed pas na enige tijd moeizaam haar intrede. In de jaren 1840 bereikt de economische crisis haar hoogtepunt. De stad werd evenwel een aantrekkingspool voor de plattelandsbewoners getroffen door de textielcrisis.

Vanaf 1850 werd Brugge een centrum van de neogotiek en eclectisme. Nieuwbouw en herstellingen werden gekenmerkt door een historiserende aanpak. Pleinen, monumenten en aansluitende architectuur dienden in hun historische samengroei te worden gerespecteerd. Tijdens het interbellum evolueerde het historiserende bouwen, verbouwen en restaureren van plicht naar gewoonte. Brugge werd stilaan naast provinciehoofdstad vooral een toeristische trekpleister van formaat. Het aanhouden van dit erfgoedbeleid leidde in recentere jaren tot de erkenning als Unesco werelderfgoed.

4.2. Sint-Salvatoriekathedraal

4.2.1. Historische informatie

4.2.1.1. Algemeen³

De kerk werd vermoedelijk gesticht in 850 en behoorde tot de parochie Snellegem. Tegen 1086 had het gebouw zeker de status gekregen van hoofdparochiekerk. In 1127 werd de romaanse kerk zwaar getroffen door brand. Van deze periode resten enkel de veld- en tufstenen funderingen van de toren.

Rond 1275 werd begonnen met de bouw van het gotische koor. De traveeën van de huidige kooromgang werden toen opgetrokken als zijkoren. In het begin van de 14de eeuw werd hierop aangevangen met het transept. In 1358 werden de toren en het romaanse schip, die tot dan nog in gebruik waren, verwoest door brand. Ter vervanging werd in de eerste helft van de 15de eeuw een nieuw schip gebouwd in gotische stijl. Een ingrijpende uitbreiding van het koor werd tot stand gebracht tussen 1481 en 1557. Er werd een kooromgang opgetrokken met 5 straalkapellen en een sacristie. Op deze manier nam het gebouw tegen het midden van de 16de eeuw grotendeels haar hedendaagse uitzicht aan. In 1635 volgde nog de stenen overwelling van de middenbeuk, 100 jaar later gevolgd door de overwelling van het koor.

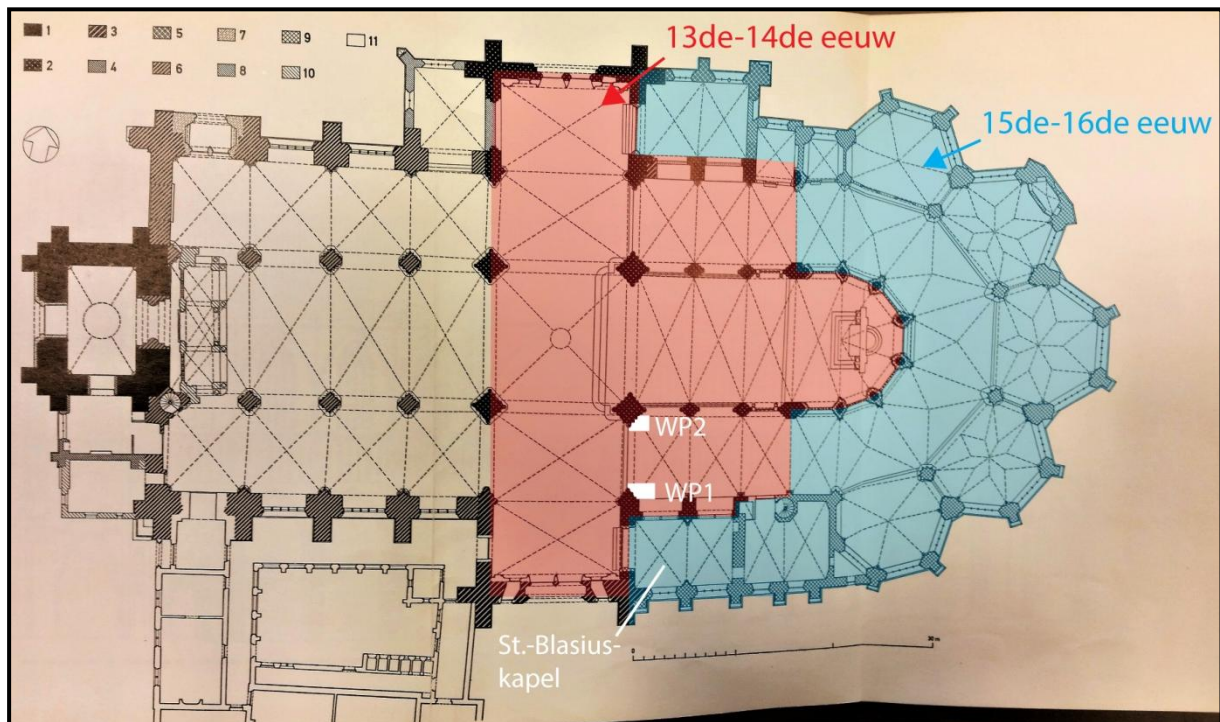
In 1834 kreeg de kerk bij de heroprichting van het bisdom Brugge de titel van kathedraal. Na brand werd de toren tussen 1843 en 1846 in neo-romaanse stijl herbouwd. De enige gevoelige uitbreiding in de 19de en 20ste eeuw was het optrekken van de kapitelgebouwen met museum en kerkmeesterkamer tussen 1912 en 1914. Meer informatie omtrent de rijke geschiedenis van de Sint-Salvatoriekathedraal is terug te vinden in de gespecialiseerde literatuur (zie hoofdstuk literatuur).

4.2.1.2. Historische situering van de werkputten

De werkputten zijn beide te situeren in het deel van de kathedraal dat tussen het 4de kwart van de 13de en het begin van de 14de eeuw tot stand kwam (zie figuur 4). Beide pijlers waarnaast de putten gelegen zijn zouden in deze periode zijn gebouwd. In deze periode lagen ze in het zuidelijk zijkoor, meer bepaald in een deel dat bekend stond als de Sint-Laurentiuskapel. Werkput 1 bevond zich toen naast de buitenmuur van het

³ <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/29716>

zijkoor, tegen de hoekpijler op de overgang met het transept. Werkput 2 lag op de grens tussen koor en zijkoor, naast de zuidoostelijke vieringpijler. Door de uitbreiding van het koor in het laatste kwart van de 15de en het begin van de 16de eeuw kwam werkput 1 niet langer naast de buitenmuur te liggen. Deze verdween om plaats te maken voor de Sint-Blasiuskapel, die tussen 1501 en 1550 werd gebouwd. In 1936 werd deze kapel tot kanunnikenkapel ingericht.⁴

Figuur 4: Grondplan van de Sint-Salvatoriekathedraal met aanduiding van de bouwkundige fasen, werkputten en locatie van de Sint-Blasiuskapel.⁵

4.2.2. Archeologische informatie

4.2.2.1. Algemeen

In de loop der jaren werden verschillende kleine onderzoeken en waarnemingen uitgevoerd in de kathedraal. Voor dit project zijn vooral de waarnemingen van 1913 relevant. Zij worden verder meer in detail besproken. Over het vroegere vloerpijl van de kerk zijn enkele gegevens gekend die als archeologisch relevant kunnen worden beschouwd. Zo zou het vloerniveau van 1358 in de loop der jaren 0,25m verhoogd zijn.

⁴ DEVLIEGHER 1981, pp. 16-17, 20-21, 52.

⁵ DEVLIEGHER 1981, p. 60.

Tot het begin van de 19de eeuw was de vloer van de kathedraal een lappendeken van grafstenen. In 1840-1843 werden deze verwijderd en vervangen door de huidige vloer, die enkele centimeters lager werd gelegd dan het toen bestaande niveau.⁶ Er bestaan verschillende lijsten en plannen van de grafzerken die in de kathedraal aanwezig waren. Deze kunnen worden teruggevonden in de inventaris door Luc Devlieghe uit 1979 (zie hoofdstuk literatuur).

4.2.2.2. Archeologische situering van de werkputten

Een combinatie van bouwhistorische, muurarcheologische en archeologische observaties scheppen een zeker beeld van de omgeving van beide werkputten.

De bouwmaterialen van het opgaande muurwerk zijn vrij goed bestudeerd. Zo komt Doornikse kalksteen als bouw materiaal voor in het 13de eeuwse koor en transept. De pijler naast werkput 2 is opgetrokken uit Balegemse (Lediaanse) kalksteen. In het opgaande muurwerk van de zuidelijke transeptarm komen bakstenen voor met formaat 22-25 x 10,5-11,5 x 4,5-5cm. Bij observaties in 1957 werd vastgesteld dat de westmuur van de zuidelijke transeptarm werd gemetseld met bakstenen met formaat 24 x 11 x 5,5cm.⁷

De kaart met archeologische observaties naar aanleiding van de installatie van de gasleiding in 1913 geeft heel wat info over de plek in de kathedraal waar het onderzoek plaats vond. Op de plaats van werkput 2 werd op 0,32m onder de vloer een veldstenen fundering aangetroffen die zeker doorloopt tot de eerste zuidelijke koorpijler. Deze was 123cm breed en ging zeker dieper dan 2m onder de tegelvloer. De structuur werd geïnterpreteerd als een kettingmuur van het 13de-eeuwse koor (zie figuur 14).⁸

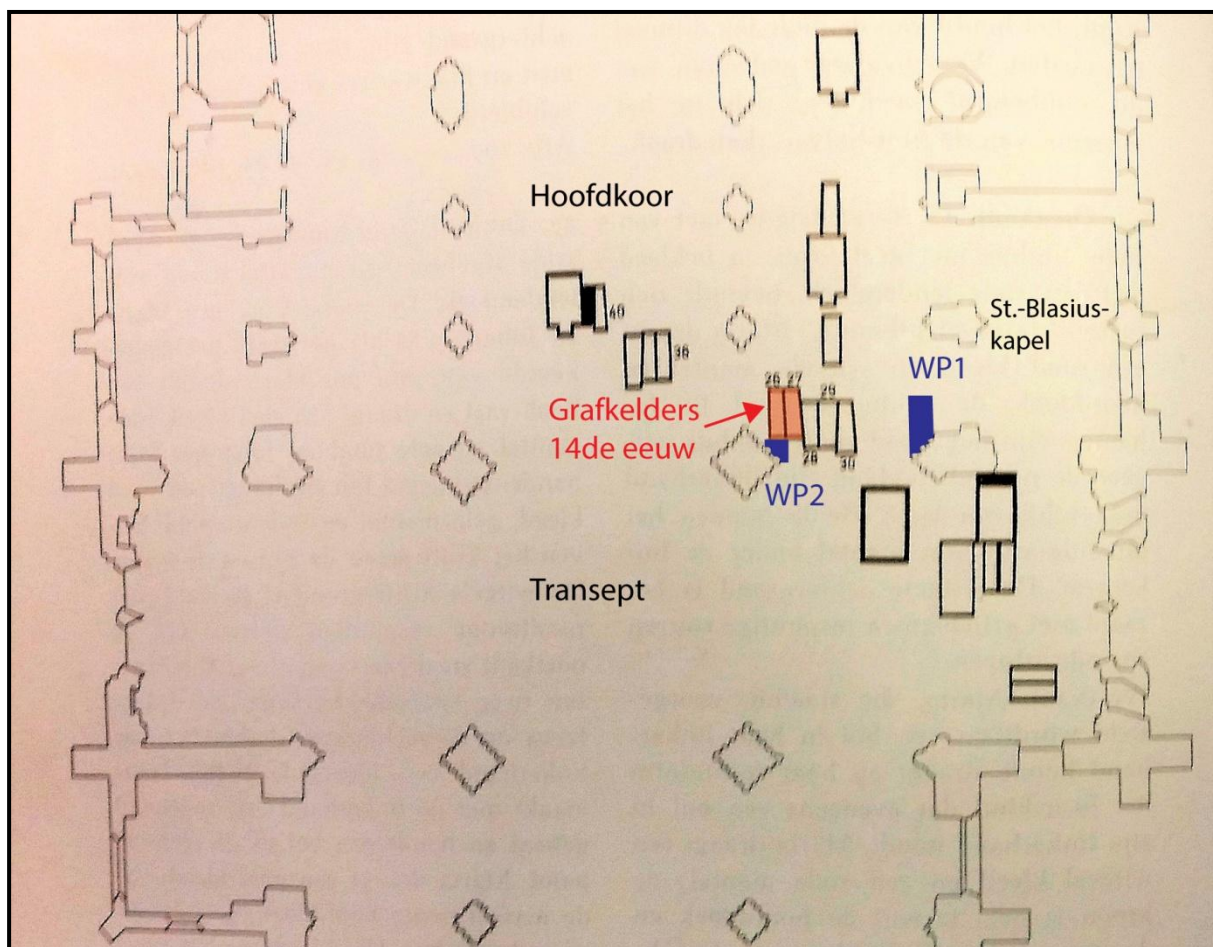
Bij de observaties van 1913 werden in de onmiddellijke omgeving van de werkputten eveneens meer dan 10 kleine en grote grafkelders vermeld. Tussen werkputten 1 en 2 sneden de werkzaamheden toen 5 kleine grafkelders aan, waarvan er 2 met zekerheid in de 14de eeuw konden worden gedateerd. Ten westen van werkput 1 werden in de kruisbeuk 3 grote grafkelders aangetroffen (zie figuur 5).⁹

⁶ DEVLIEGHER 1981, pp. 62-65.

⁷ DEVLIEGHER 1981, pp. 62-65.

⁸ DEVLIEGHER 1981, pp. 62-65.

⁹ DEVLIEGHER 1979, pp. 161-162.

Figuur 5: Bewerkt detail van het plan uit 1913 met aanduiding van de aangesneden grafkelders.¹⁰

¹⁰ DEVLIEGHER 1979, p. 162.

5. ONDERZOEKSMETHODE

5.1. Algemeen

5.1.1. Vraagstelling

Het doel van de opgraving was een archeologische registratie van de geplande funderingsputten. Er werd getracht om minimaal volgende onderzoeksvragen te beantwoorden:¹¹

- Indien er menselijke resten worden aangetroffen: welke aanwijzingen zijn er in verband met de verspreiding en de densiteit van begravingen binnen de kerk? Zijn er aanwijzingen voor een datering? Op welke diepte bevinden de resten zich? Wat is de bewaringstoestand van het skeletmateriaal?
- Indien er (resten van) grafkelders worden aangetroffen: zijn er aanwijzingen voor een datering? Op welke manier is de grafkelder afgewerkt? Is er sprake van kunsthistorische waarde?
- Zijn er resten van oudere kerkfasen aangetroffen? Uit welke periode dateren deze en kunnen ze gelinkt worden aan een gekende kerkfase?
- Zijn er archeologische sporen aangetroffen ouder dan de kerk? Wat is hun datering en interpretatie? Is er een relatie met de latere site?

5.1.2. Randvoorwaarden

Na de uitgraving van de werkputten volgens hun geplande grootte werd beslist om op 10 augustus 2016 enkele plaatselijke uitbreidingen uit te voeren. Dit bleek nodig om een correct beeld te verkrijgen van de aangetroffen sporen. Deze afwijking van de vooropgestelde werken gebeurde op vraag van de opdrachtgever en in samenspraak met het agentschap Onroerend Erfgoed. In onderling overleg werd ook besproken om van het losse botmateriaal slechts een steekproef te weerhouden. Het overige bot werd ter plaatse herbegraven.

¹¹ STAD BRUGGE 2015, p. 10.

5.1.3. Raadpleging specialisten

Bij het onderzoek werd beroep gedaan op de expertise van de Brugse archeologische dienst Raakvlak. Meer bepaald Stefaan Decraemer en Frederik Roels verleenden ondersteuning bij de interpretatie van de gevonden archeologische restanten.

5.2. Beschrijving

5.2.1. Voorbereiding

Op 26 juni 2016 werd tijdens de wekelijkse werfvergadering van het restauratieproject de opstart van het archeologisch onderzoek besproken. Er werden de nodige afspraken gemaakt omtrent de positie van de werkputten, de gewenste uitgravingsdiepte en de timing van het onderzoek.

5.2.2. Veldwerk

De werkputten bevonden zich aan beide zijden van het vroegere zijkoor, nu het begin van de kooromgang (zie bijlage 1). Werkput 1 lag tegen de hoekpijler op de overgang met de oostwand van de zuidelijke transeptarm. Werkput 2 lag tegen de zuidoostelijke vieringpijler. Voor de installatie van het gerestaureerde orgel van de kathedraal en de bijhorende toegangstrap, werden op deze punten funderingen gepland. Het opzet van de opgraving was dan ook tweeledig. De registratie van de archeologische sporen die door de funderingswerken bedreigd werden was de basisopzet. Daarnaast werd van de gelegenheid gebruik gemaakt om meer zicht te krijgen op de opbouw van de aanwezige pijlerfunderingen.

Onderstaande tabel geeft de belangrijkste fysieke kenmerken weer van de uitgegraven werkputten:

	Afmetingen op maaiveld	Hoogte maaiveld	Oriëntatie	Maximumdiepte
Werkput 1	1,80 x 0,60m (1,05m ²)	+8,91m TAW	O-W	+8,06m TAW (0,85m onder maaiveld)
Werkput 2	1,15 x 1,20m (1,16m ²)	+8,91m TAW	N-Z	+8,01m TAW (0,9m onder maaiveld)

De totale oppervlakte van de werkputten bedroeg 2,21m². De uitgraving gebeurde volledig manueel. De bodem werd afgegraven tot op het geplande verstoringsniveau. Tussentijdse archeologische vlakken werden geregistreerd. Dit gebeurde steeds onder begeleiding van de leidinggevende archeoloog om te verzekeren dat de juiste diepte werd bekomen. Onmiddellijk na het uitgraven werden de sporen opgeschoond,

gefotografeerd en beschreven, waarna het grondplan kon worden ingemeten. Teneinde een goed beeld te krijgen op de bodemopbouw werd in elke werkput minstens één wandprofiel schoongemaakt, gefotografeerd, beschreven en ingetekend op schaal 1:20. Alle vondsten werden gerecupereerd per context en in een vondstenzakje gestoken samen met een vondstenkaartje. Er werden geen bulkmonsters noch pollenmonsters of andere stalen genomen, gezien de sporen zich hier niet toe leenden. Een landmeter-topograaf stond in voor het georefereren van het terrein, het inmeten van de omtrek van de werkputten en het aangebrachte meetsysteem, en het bepalen van de hoogte van het terrein en de afgegraven niveaus (in TAW). Alle gegevens werden geregistreerd in een digitale database.

5.2.3. Vondstverwerking en rapportage

Na het veldwerk werd van start gegaan met de vondstverwerking en de rapportage volgens de vastgelegde richtlijnen. Hiervoor werd de code BRSI16 (**BR**ugge **SInt**-Salvatorkathedraal 2016) gebruikt. De vondsten werden gewassen, gedroogd en verpakt volgens de regels van de kunst. Bijkomende registraties werden opgeslaan in de digitale database. Vervolgens werd overgegaan tot het digitaliseren van de plannen met behulp van de programma's Autocad en Illustrator. Als laatste werd het rapport geschreven.

6. BESCHRIJVING VAN DE AANGETROFFEN SPOREN

6.1. Werkput 1 (zie bijlage 2)

In het westen van de put leverde de uitgraving meer zicht op de fundering (S1) van de steunpilaar (zie figuur 6). Deze blijkt bijna volledig uit baksteen te bestaan en kent naar onder toe een getrapte verbreding. De bovenkant van de fundering kon worden vastgesteld op 0,12m onder het maaiveld (+8,79m TAW). Het verloop suggereert een achthoekige vorm met een mantel van steens geplaatste bakstenen van formaat 24,0 x 11,0 x 5,0cm. Dit formaat lijkt consistent voor te komen in de hele fundering. Op 0,50m onder het maaiveld (+8,41m TAW) lijkt de fundering een vierkante vorm aan te nemen. Hier werd een driehoekig tegeltje waargenomen. Er werd echter geen enkele aanwijzing gevonden dat er zich op deze diepte een ouder loopniveau bevond. 0,38m lager springt de fundering op 0,68m onder het maaiveld (+8,23m TAW) 0,15m uit. Deze situatie werd waargenomen tot op de bodem van de put (0,85m onder het maaiveld).

Figuur 6: Overzicht van werkput 1 vlak 2 met aanduiding van de voornaamste sporen.

Op een gegeven moment werd tegen de zuilfundering een grafkelder met tongewelf gebouwd met oost-west oriëntatie. Dit kon duidelijk worden waargenomen omdat een deel van de buitenkant van het gewelf (S5) in de put werd aangesneden. Deze structuur lijkt zich volledig onder de aanpalende kapel te bevinden. In het midden (S4) en tegen de oostwand (S9) van de werkput werden muurtjes met noord-zuid oriëntatie aangetroffen. Deze lijken de zijwanden te vormen van wat ooit de toegang tot de grafkelder moet zijn geweest (zie figuren 7 & 8). Muur S8 vormde waarschijnlijk de achterkant hiervan. Met afmetingen van 0,60x0,60m ging het om een zeer kleine toegang die net groot genoeg was om een kist binnen te brengen.

Figuur 7: Zicht op de toegang tot de grafkelder, in noordelijke richting.

De beperkte diepte en afmetingen van de werkput bemoeilijkten een sluitende bouwkundige reconstructie van de toegang. Het lijkt erop dat in de evolutie 3 fasen kunnen worden onderscheiden. De wijze waarop S9 is ingebonden met de grafkelder wijst erop dat de ingang op deze plaats steeds aanwezig is geweest. De aansluiting van baksteenmuur S4 op de grafkelder en de aanwezigheid van subrecent mortelmateriaal in de bovenste lagen van het metselwerk duiden op aanpassingen in de 19de of 20ste eeuw. Ook de aanwezigheid van dergelijk mortelmateriaal op de buitenkant van het tongewelf wijst in deze richting. In een 3de fase werd de toegang uit gebruik genomen.

Op dat moment werden de bovenste lagen van het metselwerk afgebroken en werd ook schade toegebracht aan het gewelf. Mogelijk gebeurde dit bij de installatie van de huidige vloer.

Figuur 8: Zicht op werkput 1 vlak 2 in zuidelijke richting. Onder de tegels is de caviteit van de grafkelder duidelijk waarneembaar.

Bij de ontmanteling van de toegang werd deze opgevuld met een puinlaag die bovenaan een opvallende hoeveelheid menselijk bot bevatte. Ook een deel van de grafkelder werd op dat moment opgevuld met puin. Hierdoor kon de binnenkant slechts gedeeltelijk worden bestudeerd. De observaties die mogelijk waren lieten toe om tegen de oostelijke muur van de kelder de resten van minstens 2 uiteengevallen doodskisten te localiseren (zie figuur 9). Ter hoogte van deze kisten waren zowel op de oost- als op de zuidmuur rode kruisen geschilderd waarvan de uiteinden werden gesierd door de '*fleur de lys*'. Dit kruistype komt veelvuldig voor in de gekende graftombes in en rond de Sint-Salvatorokathedraal en staat bekend als het '*leliekruis*'.¹² De combinatie van het Latijnse kruis (recht) en het Sint-Andreskruis (diagonaal) staat bekend als het '*doopkruis*'.

¹² DEVLIEGHER 1979, p. 151.

Figuur 9: Zicht op het interieur van de grafkelder met stukken van houten kisten en wandbeschildering.

Op de westmuur waren minstens 6 lijnen met Latijnse tekst aangebracht (zie figuur 10). Een onvolledige transcriptie leverde volgende tekst op:

HOC/MONUMENTUM/FIE...
CURAVIT/HONORABILIS.V.IR/DOMICULUS/A...
..RISTRAM/SIBI/ET/DONAE/C...
JANSSENS/V.../VAE/HERED...
...
...

Meer informatie dan dat het over een familiegraftombe van een zekere familie Janssens gaat kon hieruit niet worden afgeleid.

Figuur 10: Zicht op het interieur van de grafkelder met zicht op de aangebrachte tekst.

In de profielopbouw van het westen van de put kon één enkele bruine, vrij vaste laag worden vastgesteld (zie bijlage 3). Deze bevatte wat brokjes baksteen en kalkmortel, maar vrijwel geen menselijk bot. deze laag kan worden geïnterpreteerd als de opvulling van de aanleggleuf voor de constructie van zuilfundering S1. De leiding die de werkput kruist maakt waarschijnlijk deel uit van het gasnet dat in 1913 in de kathedraal werd geïnstalleerd.

6.2. Werkput 2 (zie bijlage 2)

Zoals verwacht werd in werkput 2 de fundering van één van de vieringpijlers aangesneden. Qua opbouw was deze zeer verschillend aan de zuilbasis in put 1. Voor de bouw werd bijna uitsluitend natuursteen gebruikt. Dit komt overeen met de waarnemingen uit 1913. Het gaat om Doornikse kalksteen en veldstenen die verbonden zijn met licht gelig bruine, vrij zachte en vrij zandige kalkmortel (zie figuur 12). Hier en daar werden ook enkele brokjes baksteen waargenomen. Vanaf een diepte van zo'n 0,75m onder het maaiveld (+ 8,16m TAW) lijkt de fundering een regelmatige verloop te hebben met een rechte hoek in het noordwesten. Meer naar boven toe is het verloop eerder onregelmatig. Vooral in het westen lijkt het erop dat een deel van de zuil ooit is weggehakt. De aard van de vulling naast en boven de zuil leek dit te bevestigen. Het ging om los, vrij puinig zand met vrij veel brokken en brokjes baksteen en nogal wat menselijk bot. Het leek hier zeker niet te gaan om de originele opvulling van de aanlegseuf (zie figuur 11, 13 en bijlage 3).

Figuur 11: Overzicht van werkput 2 en de positie tegenover de zuil bij het begin van de opgravingswerken.

figuur 12: Zicht op werkput 1, vlak 2.

Figuur 13: Zicht op de losse profielopbouw in werkput 2.

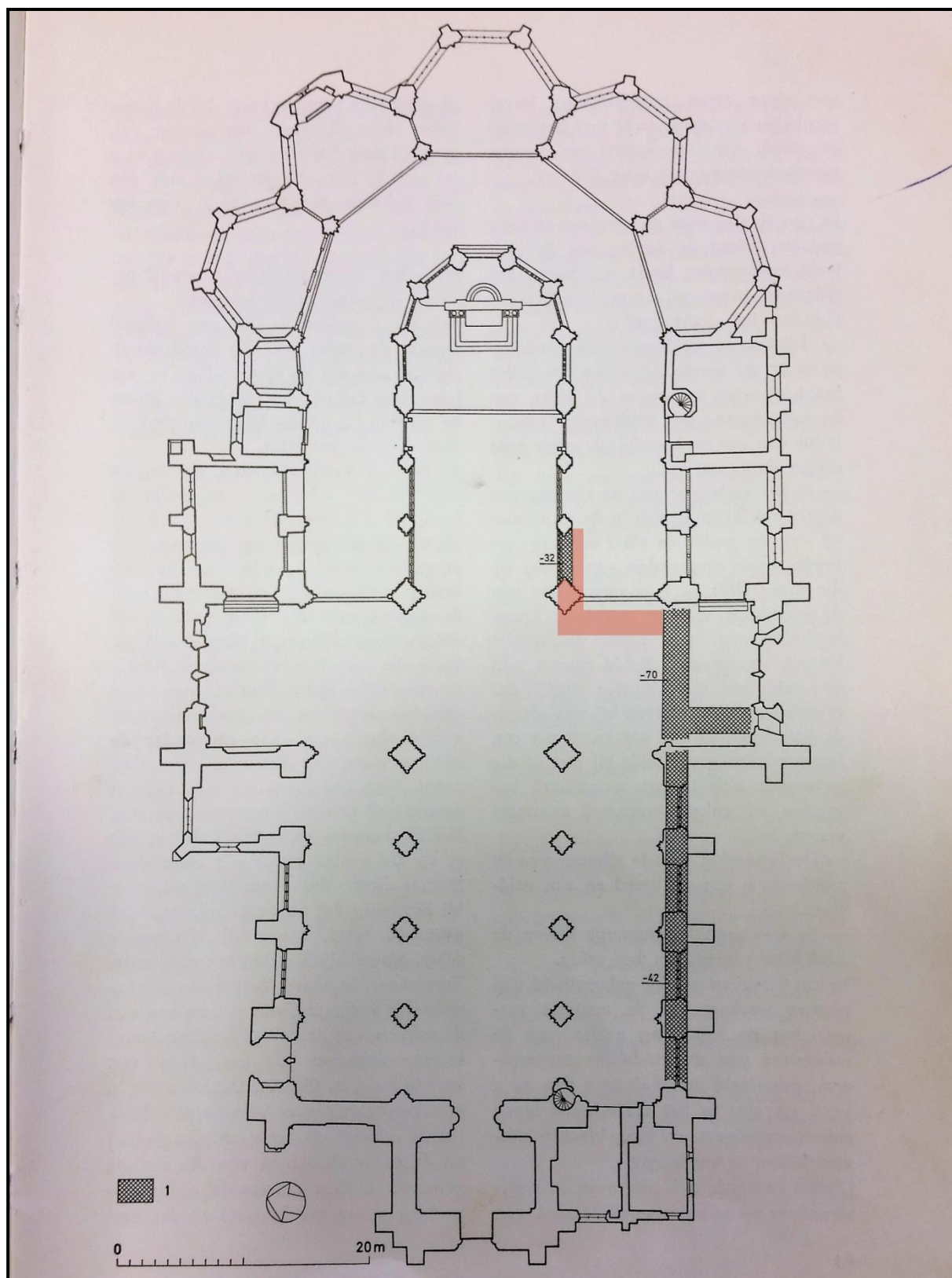
7. DATERING EN INTERPRETATIE VAN DE VINDPLAATS

7.1. Algemeen

Hoewel het onderzoek beperkt was in omvang, bracht het toch enkele interessante nieuwe aspecten aan het licht. Het verschil in bouw materiaal dat tussen de 2 pijlerfunderingen werd vastgesteld wijst erop dat hier de restanten van verschillende bouwfasen werden aangesneden. Het baksteenformaat van de pilaarfundering uit werkput 1 sluit aan bij de gekende afmetingen van de stenen uit het transept. Het lijkt erop dat deze, zoals verwacht, aansluit bij de laat 13de-vroeg 14de-eeuwse bouwfase. Dat de fundering van de vieringpijler opgetrokken is uit natuursteen sluit eveneens aan bij de gekende observaties.

Een mogelijke verklaring zou kunnen zijn dat het gaat om de fundering van het romaanse koor dat werd hergebruikt tijdens de 13de-14de-eeuwse bouwfase (zie figuur 14). De resultaten bevestigen ook de observaties uit 1913 dat de natuurstenen muur niet verder loopt onder de ingang van de voormalige zuidelijke kooromgang (bovenaan de trappen). Er kan ook worden gesteld dat de natuurstenen muur die in 1913 tot tegen de westkant van de pilaar bij werkput 1 werd waargenomen niet verder loopt in oostelijke richting. De natuurstenen fundering in werkput 2 leek te zijn afgebroken in het oosten van de put. Dit kan echter in verband worden gebracht met de aanwezigheid van de grafkelders in de onmiddellijke nabijheid. Aan de zuidkant van de pijler vertoont ze immers wel nog een gave afwerking. Trekken we deze grens door in oostelijke richting, dan wordt een muur gereconstrueerd die ongeveer dezelfde breedte heeft als deze die aangetroffen werd in het transept. De observaties van dit onderzoek maken het dus mogelijk om de reconstructie van de natuurstenen muur uit 1913 te vervolledigen. De hypothese dat ze voor de ingang van de zuidelijke kooromgang, onderaan de trappen, een noord-zuid traject beschrijft kan worden naar voor geschoven. De onderzoeksresultaten lijken te suggereren dat deze muur reeds voor 1275 aanwezig was. In dat geval kan ze bijna alleen afkomstig zijn van de romaanse voorloper van het kerkgebouw.

De verstoorde grond rond de fundering in werkput 2 is het gevolg van de uitgravingen voor de grafkelders en de waarnemingen van 1913. Naast werkput 1 werd een nieuwe grafkelder ontdekt die zich onder de voormalige St.-Blasiuskapel bevindt. Deze was voorzien van eenvoudige decoratie. Aangezien hij meegaat met de bouwfase tussen 1500 en 1550, kan hij zeker niet ouder worden gedateerd.

Figuur 14: Overzicht van de kerk met reconstructie van de natuurstenen muur op basis van de waarnemingen in 1913 en aanvulling van het traject uitgaande van de nieuwe informatie.¹³

¹³ DEVLIEGHER 1981, p. 63.

7.2. Evaluatie van de onderzoeksvragen

- *Indien er menselijke resten worden aangetroffen: welke aanwijzingen zijn er in verband met de verspreiding en de densiteit van begravingen binnen de kerk? Zijn er aanwijzingen voor een datering? Op welke diepte bevinden de resten zich? Wat is de bewaringstoestand van het skeletmateriaal?*

Tijdens de opgravingen werden in beide werkputten menselijke resten teruggevonden. Deze waren vrij goed bewaard, maar bevonden zich niet *in situ*. Er kan worden geconcludeerd dat het om los botmateriaal gaat dat afkomstig is van verstoorde grafcontexten.

- *Indien er (resten van) grafkelders worden aangetroffen: zijn er aanwijzingen voor een datering? Op welke manier is de grafkelder afgewerkt? Is er sprake van kunsthistorische waarde?*

In werkput 1 werd de toegang tot een grafkelder aangesneden; deze bevindt zich naast de werkput onder de voormalige Sint-Blasiuskapel. Deze positie wijst erop dat hij ten vroegste tot stand kwam bij de uitbreiding van het koor en de bouw van de kapel tussen 1500 en 1550. De kelder werd overwelfd met een tongewelf. Aan de binnenzijde werd het metselwerk bepleisterd. Het graf heeft een zekere kunsthistorische waarde. De wanden zijn versierd met leliekruisen en een graftekst.

- *Zijn er resten van oudere kerkfasen aangetroffen? Uit welke periode dateren deze en kunnen ze gelinkt worden aan een gekende kerkfase?*

Alhoewel beide onderzochte pijlerfunderingen volgens de literatuur hun oorsprong zouden hebben in dezelfde bouwfase, waren ze op een totaal andere manier geconstrueerd. De fundering van de hoekpilaar op de overgang tussen het voormalig zijkoor en transept is bijna zeker te dateren in het 4de kwart van de 13de - begin 14de eeuw. De natuurstenen fundering van de vieringpijler gaat mogelijk terug op de koorfundering van de romaanse kerk. In die zin kan ze mogelijk teruggaan tot de 9de eeuw.

- *Zijn er archeologische sporen aangetroffen ouder dan de kerk? Wat is hun datering en interpretatie? Is er een relatie met de latere site?*

Er werden geen archeologische sporen aangetroffen die ouder waren dan de kerk.

8. Voorstel voor verder onderzoek

De onderzoeksresultaten leenden zich niet tot staalname. Bijgevolg is er geen verder natuurwetenschappelijk onderzoek noodzakelijk.

9. SYNTHESE

In het kader van de restauratie van de Sint-Salvorkathedraal te Brugge (provincie West-Vlaanderen) voerde een team van Monument Vandekerckhove nv op 6 en 7 juli en op 10 augustus 2016 een archeologische opgraving uit op het terrein. Opdrachtgever voor het onderzoek was de provincie West-Vlaanderen. Het orgel van de St-Salvatorskathedraal wordt gerestaureerd en verplaatst. Voor de bevestiging van het orgel op zijn nieuwe locatie dienen funderingen te worden gegraven voor twee steunpalen en een toegangstrap. Aangezien de geplande ingrepen zullen gepaard gaan met een verstoring van de bodem adviseerde Onroerend Erfgoed een archeologische opgraving, teneinde te vermijden dat waardevol archeologisch onderzoek ongedocumenteerd verloren zou gaan. Het karakter van de site schepte immers een zeer grote archeologische verwachting. Het onderzoek werd uitgevoerd volgens de bijzondere voorwaarden opgesteld door het agentschap Onroerend Erfgoed. De totale oppervlakte van de werkputten bedroeg 2,21m².

De 2 werkputten werden ingeplant naast de zuidoostelijke vieringpijler en naast de pilaar op de overgang tussen het voormalige zuidelijke zijkoor en het transept. In beide gevallen werd de fundering aangesneden van deze constructies. De fundering van de pilaar bestond uit baksteen. De vieringpijler bleek gefundeerd te zijn op een natuurstenen muur die vermoedelijk in verband kan worden gebracht met de romaanse voorloper van de huidige kathedraal. Hierdoor kon een hypothese worden gemaakt omtrent de lay-out van het romaans gebouw. In werkput 1 werd de toegang ontdekt tot een grafkelder die zich onder een deel van de voormalige St.-Blasiuskapel bevindt. Deze lijkt te dateren van na 1500. Alhoewel beperkt in oppervlakte leverden de opgravingsresultaten toch een zekere bijdrage aan de historische kennis omtrent dit belangrijk monument.

10. LITERATUUR

- **Uitgegeven bronnen**

- DEVLIEGHER L. 1981, *De Sint-Salvatoriekathedraal te Brugge. Geschiedenis en architectuur*, Kunstpatrimonium van West-Vlaanderen, deel 7, Tielt.
- DEVLIEGHER L. 1979, *De Sint-Salvatoriekathedraal te Brugge. Inventaris*, Kunstpatrimonium van West-Vlaanderen, deel 8, Tielt.

- **Onuitgegeven bronnen**

- STAD BRUGGE 2015, *St.-Salvatoriekathedraal Brugge Fase 5A Lot 3 - Restauratie orgel*, Lastenboek, Brugge.

- **Internetbronnen**

- <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/dibe/geheel/21224>
- <https://www.geopunt.be>
- <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/29716>

11. BIJLAGEN

- Bijlage 1: Situeringsplan werkputten
- Bijlage 2: Grondplannen
- Bijlage 3: Profielen
- USB-kaart met dit rapport en de bijlagen

De database met alle foto's en inventarissen is te raadplegen via:
<https://apps.monument.be/web/archeologie>. Bij vragen hieromtrent: neem contact via
info@monument.be.

Archeologische opgraving
Brugge
Sint-Salvatorkathedraal 2016

Bijlage 1
Situeringsplan werkputten

Verg.nr. 2016/277

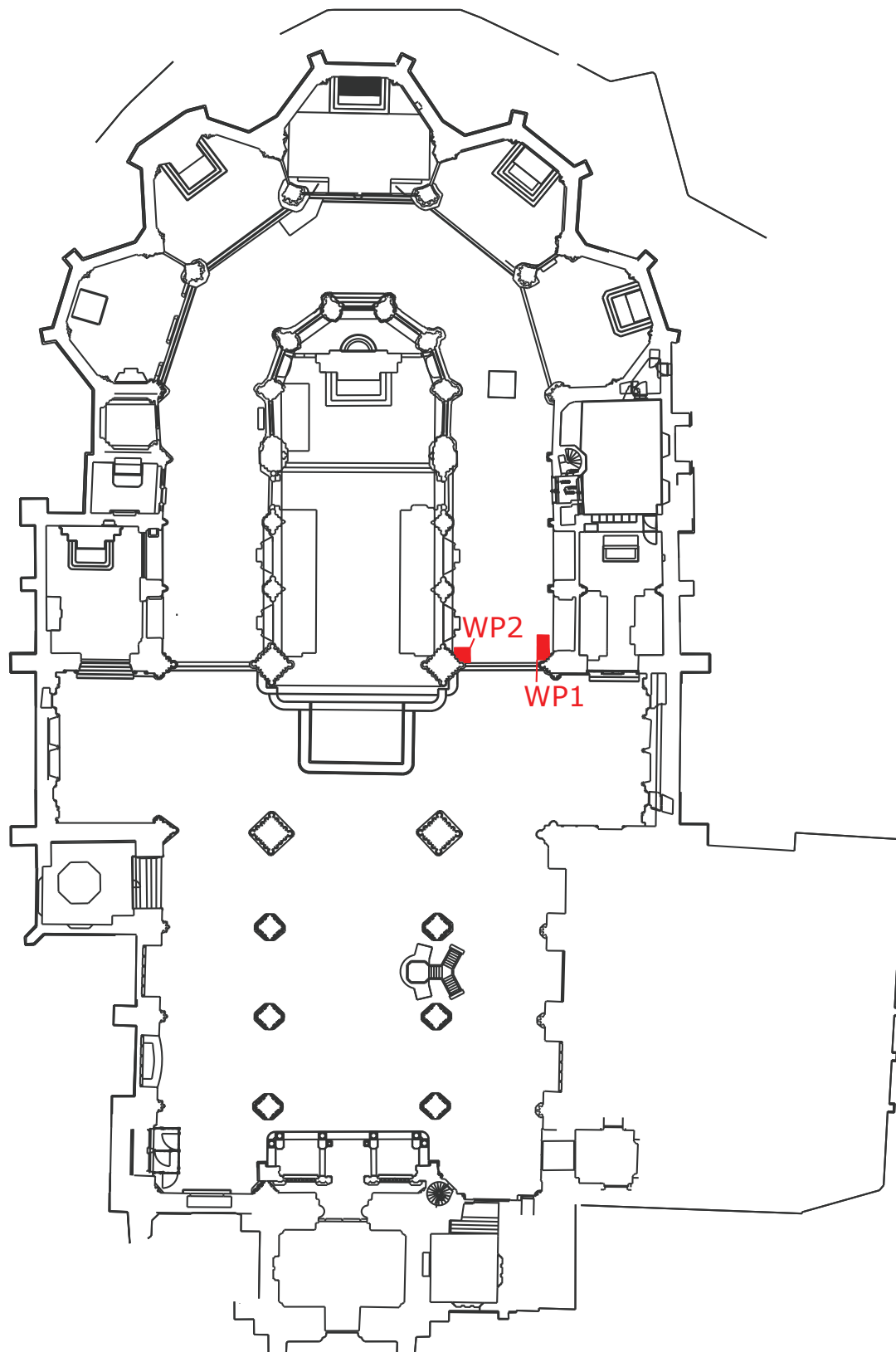
Coördinaten in Lambert 72 $\begin{smallmatrix} Y \\ \otimes \\ X \end{smallmatrix}$

Monument
Vandekerckhove

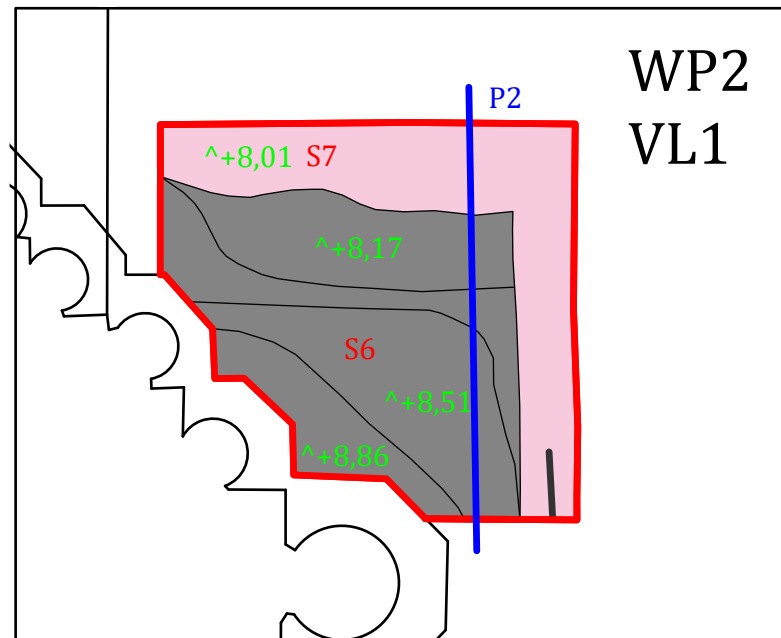
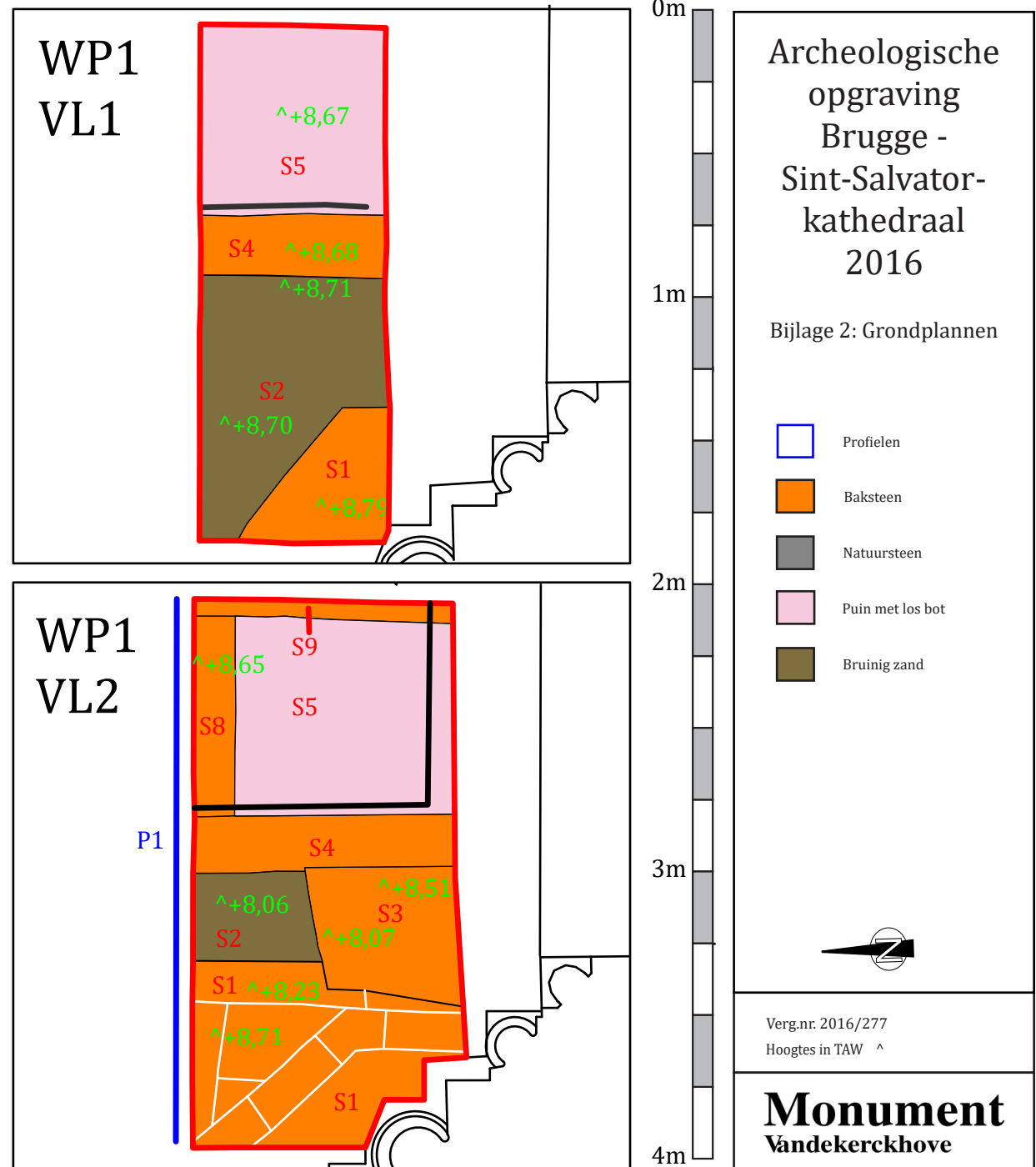
0m 20m 40m 60m 80m

X: 69 882,48 $\begin{smallmatrix} Y \\ \otimes \\ X \end{smallmatrix}$

Y: 211 226,91

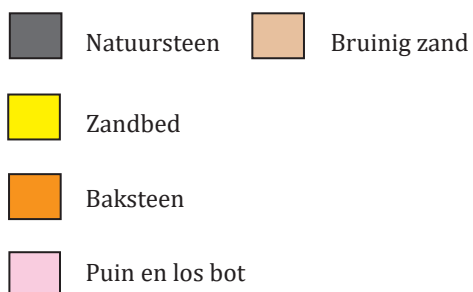

Y: 211 248,74
 $\begin{smallmatrix} Y \\ \otimes \\ X \end{smallmatrix}$ X: 69 776,70

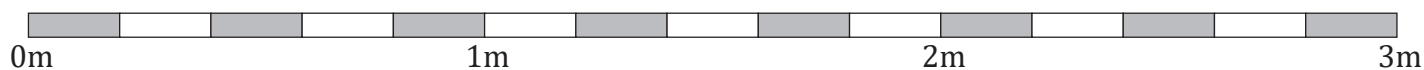
Archeologische opgraving
Brugge
Sint-Salvatorkathedraal 2016

Bijlage 3
Profielen

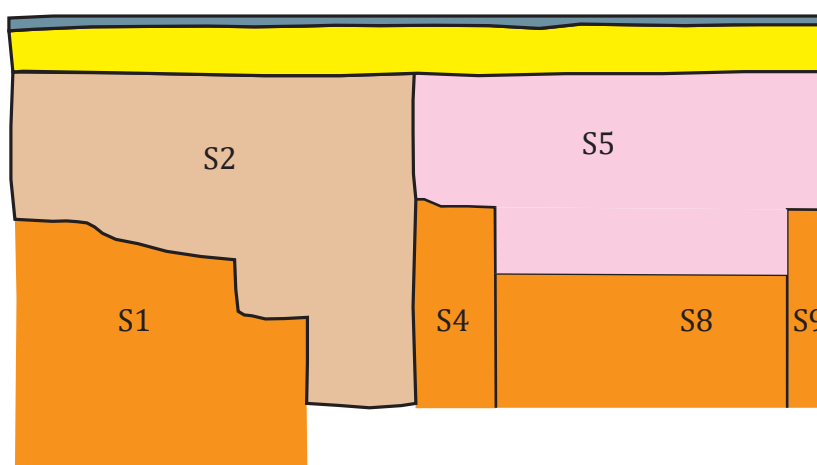
Verg.nr. 2016/277

Monument
Vandekerckhove

Profiel 1, werkput 1 vlak 2

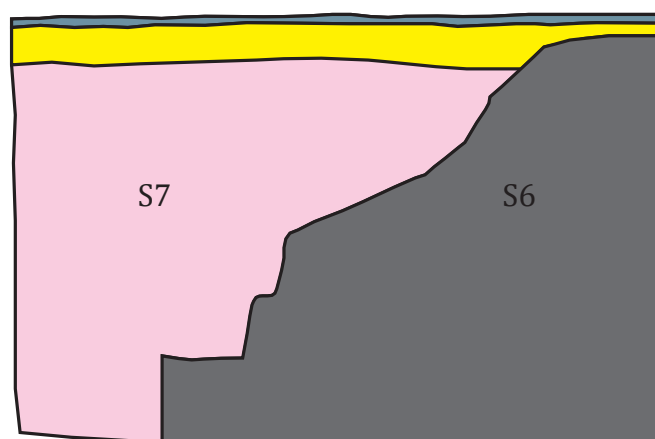
West

Oost

Profiel 2, werkput 2 vlak 1.

Oost

West